

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ¹

У статті сформовано методологічні підходи до екологізації діяльності підприємств регіону, зокрема до визначення оптимального розміру екологічно спрямованого податкового тиску на підприємства та ефективності застосування економічних інструментів екологізації, а також оптимальних витрат на заохочення екологізації, які пов'язані з переходами між рівнями екологічної безпеки.

Ключові слова: екологізація діяльності, ефективність економічних інструментів, екологічно спрямований податковий тиск, заохочення екологізації.

Постановка проблеми. Останніми роками Україна і планета в цілому ввійшли в затяжну та глибоку екологічну кризу, подальше поглиблення якої змушує враховувати екологічну складову господарської діяльності та поставити її в ряд основних пріоритетів економічного розвитку країн.

Масштаби екодеструктивних змін у різних регіонах є неоднаковими. В одних спостерігається незначне погіршення екологічної ситуації, в інших маємо говорити про екологічну кризу. У різних галузях і регіонах значно відрізняються можливості розв'язання екологічних проблем.

Виконаний автором аналіз досліджень з менеджменту екологічних інновацій [2] свідчить про приділення значної уваги засобам екологізації господарської діяльності. Однак майже не приділяється уваги актуальній темі їх оптимізації залежно від ситуації в галузі та регіоні. Значні відмінності можливостей застосування конкретних методів екологізації спричиняють необхідність створення методологічних підходів до екологізації діяльності підприємств на регіональному рівні.

Метою роботи є формування методологічних підходів до екологізації діяльності підприємств регіону.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення мети поставлено ряд завдань: формування підходів до визначення оптимального розміру екологічно спрямованого податкового тиску на підприємства та ефективності застосування економічних інструментів екологізації, а також оптимальних витрат на заохочення екологізації, пов'язаного з переходами між рівнями екологічної безпеки. Для отримання наукових результатів використано методи математичної статистики, економічного та абстрактно-логічного аналізу.

У різних умовах ефективність застосування економічних інструментів екологізації виробництва істотно відрізняється. Вона залежить від існування

принципової можливості екологізації, від витрат, необхідних для її здійснення, від наявності альтернативних технологій різної екологічності та економічної ефективності, від можливості ухилення від екологічних платежів тощо.

Основним джерелом надходжень коштів від виробників неекологічних товарів є платежі за спеціальне використання природних ресурсів і збори за забруднення навколишнього середовища, які входять до переліку податків, що сплачуються в Україні. Збільшення частини екологічних податків у загальному їх обсязі, по-перше, призводить до зростання надходжень від них і надає можливість активнішого впровадження заохочувальних інструментів, по-друге, мотивує розширення екологічно прийняттого виробництва, збільшуючи його ефективність порівняно з екологічно деструктивним.

Від ставок екологічних платежів та зборів залежать економічні результати діяльності підприємств. Чим більшими є ставки платежів і зборів, а також обсяги забруднюючих речовин, які привносять у довкілля підприємства, тим більшим є ризик того, що продукція, що випускається, виявиться збитковою. Тому при більшому екологічно спрямованому податковому тиску підприємства змушені відмовлятися від виробництва неекологічної продукції.

Збільшення екологічних податків необхідно проводити з обережністю лише для суб'єктів господарювання, що використовують екологічно недосконалі технології, якими є екологічно досконалі альтернативи. В іншому випадку можна розраховувати тільки на зниження ефективності та обсягів виробництва, а не на його екологізацію.

Існує дві ситуації:

$$\begin{aligned} \text{якщо } P > B, \text{ то знижується екодеструктивний вплив;} \\ \text{якщо } P < B, \text{ то сплачуються збори, платежі та штрафи,} \end{aligned} \quad (1)$$

де P – екологічні збори, платежі та штрафи;

B – витрати підприємства на зменшення екодеструктивного впливу.

Ці формальні викладки підтверджуються закордонним досвідом. Так, в Швеції податок на вуглець було встановлено вищий, ніж витрати на зменшення забруднення. Результат – зменшення забруднення на 6 %. У Франції платежі за забруднення води нижчі, ніж витрати на зменшення забруднення. Ефект помірний.

Формули (1) у конкретних ситуаціях можуть бути доповнені іншими складовими. Наприклад, якщо зменшується екодеструктивний вплив з одночасним використанням відходів виробництва, що пов'язано з додатковим прибутком від їх переробки (продажу) E , то вони набувають такого вигляду:

$$\begin{aligned} \text{якщо } P > B - E, \text{ то знижується екодеструктивний вплив;} \\ \text{якщо } P < B - E, \text{ то сплачуються збори, платежі та штрафи.} \end{aligned} \quad (2)$$

Зміни надходжень від екологічних зборів та платежів при збільшенні екологічно спрямованого податкового тиску (нормативів платежів та зборів, бази оподаткування) показано на рис. 1.

Оптимальний рівень екологічно спрямованого податкового тиску, при якому матимемо максимальні надходження від платників екологічних податків і відповідно максимальні можливості для заохочення екологічно прийняттого та екологічно орієнтованого виробництва, позначено точкою K .

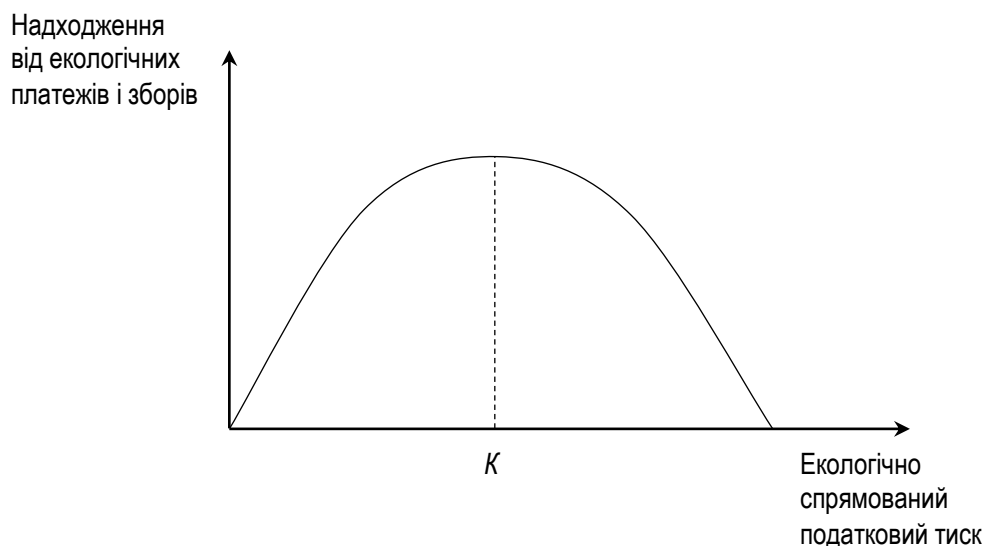
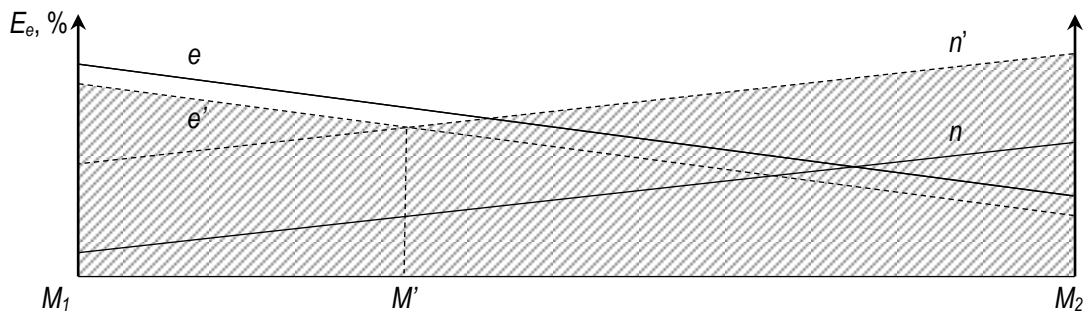

Рис. 1. Зміна надходжень від екологічних зборів та платежів при збільшенні екологічно спрямованого податкового тиску

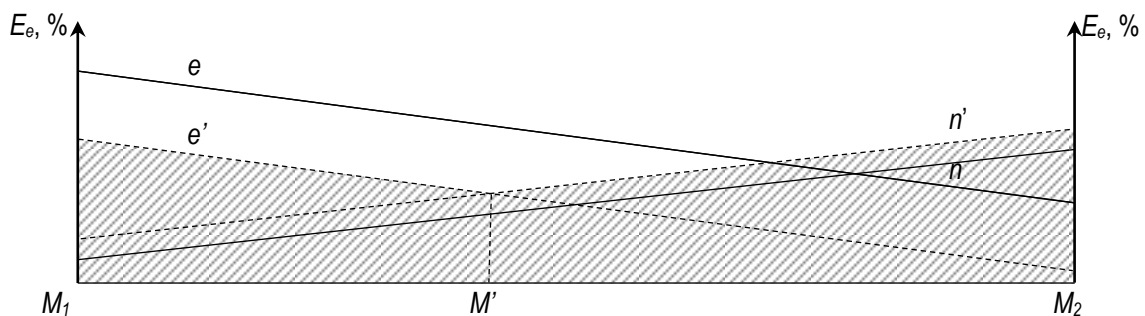
Ресурси краще зробити дорожчими, але іншими шляхами забезпечити підприємства чи споживачів коштами на їх оплату. Кошти, додатково витрачені і без того бідними підприємствами і споживачами, до них і повернуться. Однак це примусить винайти спосіб зекономити кошти на оплаті ресурсів на користь інших товарів.

При застосуванні економічних інструментів екологізації виробництва слід прагнути до максимального підвищення сукупної ефективності виробництва в країні. Досягнення цієї мети залежить від співвідношення зміни ефективності екодеструктивного та екологічно прийняттого виробництва.

На рис. 2 показані можливі варіанти зміни ефективності виробництва при застосуванні економічних інструментів його екологізації. Заштрихованою фігурою показана отримана в результаті застосування інструментів мотивації сукупна ефективність виробництва. Всі кошти, якими розпоряджаються суб'єкти підприємницької діяльності, подані у вигляді відрізка M_1M_2 . На осях зображено ефективність виробництва різного ступеня екологічності. Лініями e , n зображено ефективність вкладання коштів в екодеструктивне (E_e) та екологічно прийнятне (E_n) виробництво.

$$\text{a) } \Delta E_n \gg -\Delta E_e$$

$$\text{б) } -\Delta E_e \gg \Delta E_n$$

Рис. 2. Можливі варіанти зміни сукупної ефективності виробництва при застосуванні економічних інструментів екологізації

Практично завжди економічна ефективність екологічно деструктивного виробництва є вищою ніж економічна ефективність екологічно прийнятеного виробництва. При економічній ефективності вкладень, зображеної на рис. 2 лініями e , n , переважна частина коштів у розмірі M_1M буде вкладена в екодеструктивне виробництво, інша частина (MM_2) – в екологічно прийнятне виробництво.

При умові застосування економічних інструментів мотивації екологізації виробництва, зокрема при збільшенні частини екологічних податків у загальному їх обсязі, ефективність вкладання коштів в екодеструктивне і екологічно прийнятне виробництво зміниться.

Через застосування примусових економічних інструментів мотивації екологізації виробництва ефективність вкладання коштів в екодеструктивне виробництво знизиться і з положення e перейде, припустимо, у положення e' .

Одночасно, завдяки застосуванню заохочувальних економічних інструментів мотивації екологізації виробництва, ефективність вкладання коштів в екологічно прийнятне виробництво збільшиться і перейде з положення n в положення n' .

При цьому частина коштів, яка буде вкладена в екодеструктивне виробництво, зменшиться з розміру M_1M до розміру M_1M' . Частина ж коштів,

вкладена в екологічно прийнятне виробництво, збільшиться з розміру MM_2 до розміру $M'M_2$.

При вдалому підборі інструментів мотивації, коли ефективність екологічно прийнятного виробництва збільшується значно більшими порівняно зі зменшенням ефективності екодеструктивного виробництва обсягами, матимемо підвищення сукупної ефективності виробництва (рис. 2а), при невдалому, коли зниження ефективності екодеструктивного виробництва значно перевищує збільшення ефективності екологічно прийнятного виробництва, – її зниження (рис. 2б) [3], що є неприпустимим.

У першому випадку (див. рис. 2а), доцільнішому з погляду економічної ефективності виробництва, спостерігається також менший обсяг вкладення коштів в екодеструктивне виробництво порівняно з другим (див. рис. 2б) із розглянутих випадків.

Розглядаючи тему застосування економічних інструментів екологізації виробництва, неможливо не звернути увагу на нецільове використання коштів, які надходять до Держбюджету як плата за спеціальне використання природних ресурсів. Отримані від зазначеного джерела кошти слід спрямовувати на відновлення природних ресурсів і заохочення розвитку екологічно орієнтованого виробництва, не допускати розчинення їх у бюджеті.

Необхідно враховувати, що управління формуванням ринку екологічних товарів пов'язане з операційними витратами, під якими розуміють витрати, що супроводжують отримання певного еколого-економічного результату. До операційних витрат слід віднести [1]:

- на державному рівні – витрати на зміну законодавчої бази, стандартів і норм, заміну інфраструктури, впровадження екологічно орієнтованого оподаткування; формування екологічного образу мислення й освіти;
- на рівні підприємства – витрати на оновлення продукції, заміни виробничого обладнання, доставку товару від виробника до споживача тощо.

Покажемо у формальному вигляді підходи до урахування операційних витрат при визначенні доцільності орієнтування виробництва на випуск екологічних товарів.

Метою управління екологізацією діяльності підприємств повинно бути не акумулювання коштів, а отримання економічного ефекту від екологізації. Тому не слід розглядати ефект від управління як такий, що можна визначити як надлишок коштів, зібраних державою від зазначеного регулювання, тобто $H - (B + OB)$. Можна навіть витратити на заохочення суму більшу, ніж надходження за відрахуванням операційних витрат. Умовою доцільності зазначеного державного регулювання повинно бути перевищення економічного ефекту, отриманого суспільством саме від екологізації діяльності підприємств, над сумарними витратами $B + OB$ за відрахуванням надходжень H , тобто повинна задовольнятися умова:

$$E \geq B + OB - H, \quad (3)$$

де E – ефект, отриманий державою від переорієнтування підприємств на екологічне виробництво;
 OB – операційні витрати держави.

Цю умову можна подати в іншому вигляді:

$$H + E \geq B + OB. \quad (4)$$

На рівні підприємства економічний ефект, отриманий від переорієнтування на екологічне виробництво, не зводиться тільки до зниження екологічних податків. Він включає також:

- зниження виплат за листками непрацездатності працівникам підприємства;
- зменшення витрат на ремонт обладнання та приміщень підприємства;
- економічний ефект від збільшення обсягів реалізації продукції тощо.

Такий ефект повинен бути більшим, ніж сумарні додаткові витрати $B_{cm} + OB_n$ за відрахуванням суми, на яку зменшуються екологічні податки:

$$E_n \geq B_{cm} + OB_n - \Delta\Pi, \quad (5)$$

де $\Delta\Pi$ – зниження платежів, зборів та штрафів, пов'язаних із меншим (у порівнянні з виробництвом неекологічних товарів) використанням ресурсів, забрудненням довкілля тощо;

E_n – економічний ефект, отриманий підприємством (без урахування $\Delta\Pi$);

B_{cm} – витрати на стимулювання споживачів;

OB_n – операційні витрати підприємства.

Цю умову можна подати у такому вигляді:

$$\Delta\Pi + E_n \geq B_{cm} + OB_n. \quad (6)$$

На рівні споживачів також можна визначити умови доцільності екологічного споживання, але це пов'язано з певними труднощами. Хоча і вибір людини можна пов'язати з теорією корисності чи раціональністю, однак він не завжди залежить від ціни, ефективності та інших економічних чинників, оскільки вибір людини не завжди є раціональним.

У короткостроковий період, коли державні механізми управління формуванням ринку екологічних товарів залишаються незмінними, показники, за якими проводиться обґрунтування переходу з одного рівня екологічної безпеки на інший, можна схематично подати у вигляді схеми

(рис. 3). На рис. 3 зображено сумарні витрати і здобутки при екологічному орієнтуванні виробництва і споживання.

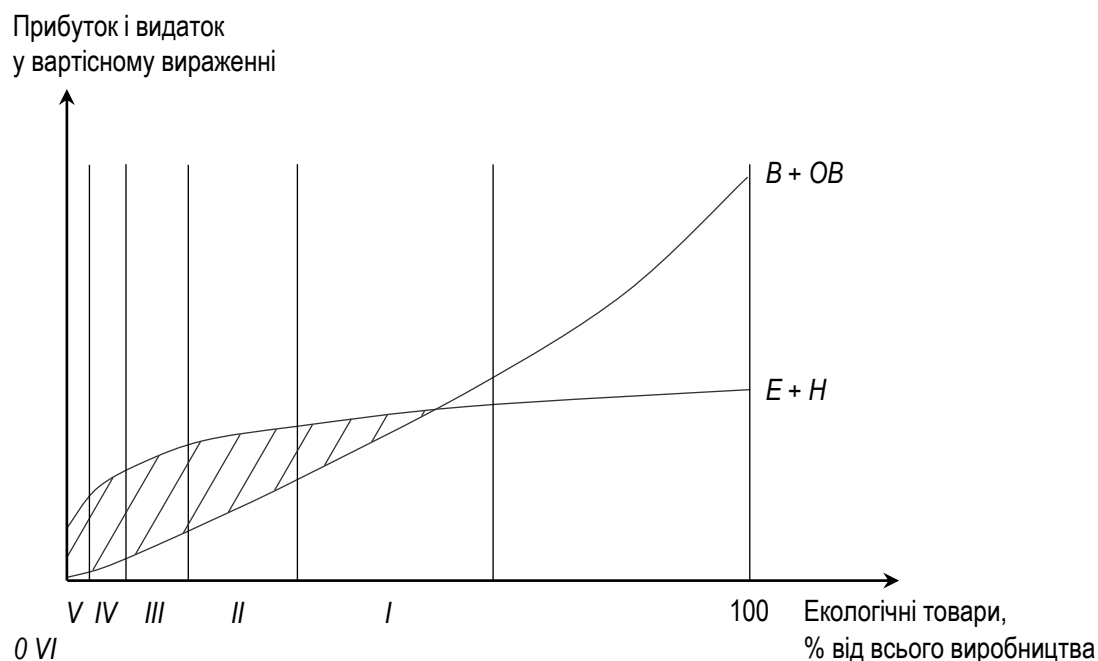

Рис. 3. Здобутки та витрати, пов'язані з переходами між рівнями екологічної безпеки

Заштрихована область на рис. 3 показує область перевищення здобутків ($H + E$) над витратами ($B + OB$), тобто відповідність умові (4). Витрати, пов'язані з переходом з одного рівня екологічної безпеки на інший, доцільні до точки перетинання кривих витрат та здобутків. Тобто доцільним є перехід до рівня II екологічної безпеки. Витрати ж, пов'язані з переходом на рівень I, перевищують відповідні здобутки.

Висновки. Таким чином, автором сформовано методологічні підходи до екологізації діяльності підприємств регіону, тобто до визначення оптимального розміру екологічно спрямованого податкового тиску на підприємства та ефективності застосування економічних інструментів екологізації, а також оптимальних витрат на заохочення екологізації, пов'язаного з переходами між рівнями екологічної безпеки. Впровадження запропонованих автором підходів дозволить винайти та спрямувати кошти в руслі, що найбільш відповідає сталому розвитку країни та забезпечує екологічну безпеку кожного з її регіонів. Серед подальших перспектив наукових розробок цього напрямку – формування мотиваційного механізму екологізації інноваційної діяльності підприємств регіонів.

Список літератури

1. Вайзеккер Э., Ловинс Э., Ловинс Л. Фактор четыре. Затрат – половина, отдача – двойная. Новый доклад Римскому клубу / Под ред. Г.А. Месяца. – М.: Academia, 2000. – 400 с.
2. Ілляшенко С.М., Прокопенко О.В. Менеджмент екологічних інновацій: Навчальний посібник. – Суми: Вид-во СумДУ, 2003. – 266 с.
3. Прокопенко О.В. Економічні інструменти мотивації екологізації виробництва // Вісник Сумського національного аграрного університету. – Суми, 2003. – Вип. 3-4. – С. 125-134.

Summary

Methodological approaches to ecologization of activity of enterprises are formed, namely to determination of optimum size of the ecologically directed tax pressure on enterprises and efficiency of application of economic instruments of ecologization, and also optimum charges on encouragement of ecologization, connected with transitions between ecological strength securities.

Отримано 23.11.2007

Прокопенко, О.В. Методологічні підходи до екологізації діяльності підприємств [Текст] / О.В. Прокопенко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць. – Суми: УАБС НБУ, 2007. - Вип. 22. - С. 22 – 30.